

A close-up portrait of a man with a beard and mustache, wearing a white lace collar and a dark, ornate jacket. The man has a serious expression and is looking slightly to the right. The background is dark and indistinct.

PHILIPS WILLEM

DE VERLOREN ZOON VAN
WILLEM VAN ORANJE

P.J. Schipperus

P.J. Schipperus

PHILIPS WILLEM

*De verloren zoon van
Willem van Oranje*

Uitgeverij Omniboek

Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Copyright © 2018, Uitgeverij Omniboek

Afbeelding omslag: atelier Michiel Jansz van Mierevelt, portret van
Philips Willem (1554-1618), prins van Oranje. Collectie Mauritshuis
Omslagontwerp Suzan Beijer grafisch ontwerp
Vormgeving binnenwerk Studio Mol
ISBN 9789401910705
ISBN e-book 9789401910712
NUR 681

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbe-
stand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij
elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige
andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van
de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any
means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or other-
wise, without the prior written permission of the publisher.

Woord vooraf

De Amsterdamse beschermer en verzamelaar van beeldende kunst Jacob de Vos Jacobsz (1803-1878) nam in het midden van de negentiende eeuw het opmerkelijke besluit om de Nederlandse geschiedenis door eigentijdse kunstenaars in olieverfschetsen te laten vastleggen. Dit omvangrijke project met meer dan 250 kunstwerken vormde een historisch-chronologische galerij, die ons heden ten dage nog een indruk kan geven van het beeld van de vaderlandse geschiedenis, zoals dat bij De Vos en veel zijn leeftijdsgenoten leefde. Een beeld, dat berustte op bestaande historiestukken, aanwezig in de musea en de particuliere verzamelingen en op de literatuur van de eerste helft van de negentiende eeuw. Zo is voor de samenstelling van de galerij bewust gebruik gemaakt van literair-historisch werk van Jacob van Lennep.

Het 82^e werk in de galerij van Jacob de Vos is een schilderstuk vervaardigd door David van der Kellen (1827-1895) op het jaar 1568 getiteld 'Philips Willem wordt uit de hogeschool te Leuven ontvoerd'. Dit is een mooi voorbeeld van de romantisch gekleurde belangstelling voor het tragische lot van Willem van Oranjes oudste zoon. Na een langdurige gevangenschap onder wisselende omstandigheden in Spanje, waar de

jonge edelman decennialang door Philips II in gijzeling werd gehouden, werd het hem eerst in 1595 vergund om in het gevolg van aartshertog Albertus van Oostenrijk naar de Nederlanden terug te keren, vervreemd van zijn land en van zijn familie en nog altijd ongehuwd. De verkregen vrijheid betekende geenszins een eind aan zijn zorgen. De verhouding tot zijn halfbroer Maurits en de aanhoudende problemen in het vorstendom Orange werden slechts ten dele gecompenseerd door de toewijding van zijn volle zuster Maria (1556-1616), met Philips Willem de twee kinderen uit Oranjes eerste huwelijk met Anna van Buren.

In de geschiedschrijving wordt doorgaans in de marge aandacht besteed aan de persoon en positie van prins Philips Willem. Hij staat niet bekend als een hoofdrolspeler en komt terecht op het zijtoneel. Bij uitzondering staat hij wel in de volle belangstelling, zoals in de *vie romancée* van de hispanist dr. Johan Brouwer, verschenen in het najaar van 1940, een werk dat door de beknotting van onze vrijheid in de oorlogsjaren grote belangstelling ondervond. In mijn boekenkast staat de vijfde druk uit najaar 1941, een exemplaar nog afkomstig van mijn ouders. Bij het schaarse aanbod van studies gewijd aan de oudste zoon van prins Willem I kan een nieuw werk over hem een lacune in onze kennis opvullen.

Het leven van deze prins van Oranje, want op die titel had hij recht, is recent object van bestudering geworden door mr. P.J. Schipperus. Geen beroepshistoricus, maar een groot liefhebber van de vaderlandse geschiedenis; bovendien een jurist gedreven door rechtvaardigheidsgevoel. Deze eigenschap loopt als een rode draad door zijn boek, want de ontvoering van Philips Willem in 1568 is niet het enige voorbeeld van de willekeur van het Spaanse bewind, dat de auteur in deze jaren signaleert en waartegen hij zich afzet. Het resultaat is terug te vinden in de minutieuze bestudering van de beschikbare,

vooral gedrukte, bronnen, die hij als een kroniekschrijver én als een jurist in een pleitnota punt voor punt aaneenrijgt om een beeld te scheppen van de oorzaken tot en de ontwikkeling van de Tachtigjarige Oorlog. Als archivaris heb ik bewondering voor het vele bijeengebrachte materiaal. De vele citaten uit brieven, resoluties en akten maken het boek haast tot een bronnenpublicatie. En binnen de reeks van gebeurtenissen die het begin vormen van de Tachtigjarige Oorlog, is het lot van Philips Willem slechts een van de tragische voorvallen van deze turbulente jaren, waarin het leven van hoge edelen als Egmont en Horne en hun medelid van de Orde van het Gulden Vlies Montigny niets waard bleek te zijn.

Is de eigen werkwijze van de auteur iets bijzonders, minstens zo apart is de hoge leeftijd waarop het hem vergund is zijn levenswerk te voltooien en in druk te zien verschijnen. Gestimuleerd werd hij daarbij door zijn vrouw en de vele contacten van hen beiden in de kring van de leden van de Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau. Zij zullen, evenals veel anderen naar ik hoop, met grote belangstelling kennis willen nemen van dit magnum opus van de heer Schipperus. De literatuur over deze vaak vergeten prins wordt nu in een klap verrijkt met een substantieel werk.

Tenslotte voor het uitbrengen van dit boek kan geen beter jaar van publicatie gevonden worden dan het jaar 2018, traditioneel gezien vierhonderdvijftig jaar na het begin van de Tachtigjarige Oorlog en het ontstaan van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Bernard Woelderink
december 2017

Inhoud

Voorwoord van de auteur	9
1 Nassau, Oranje en de Nederlanden (1544-1559)	15
2 Jeugdijaren (1559-1562)	39
3 Onrust in de Nederlanden (1563-1565)	61
4 Student in Leuven (1566)	95
5 Een bewogen jaar (1567)	123
6 Ontvoering (1568)	165
7 Keizerlijke diplomatie (11-8-1568 tot 31-3-1569)	197
8 Alva's bewind (1-1-1569 tot 30-3-1572)	217
9 Een andere landvoogd (1-4-1572 tot 31-3-1576)	235
10 Pacificatie van Gent (31-3-1576 tot 20-11-1577)	259
11 De graaf gevangen, de prins vogelvrij (20-11-1577 tot 10-7-1584)	281
12 Vrijlating, maar wel onder Spaans toezicht (10-7-1584 tot 31-12-1595)	313
13 Een beslissende keuze (1-1-1596 tot 22-10-1608)	345
14 Laatste jaren (22-10-1608 tot 20-2-1618)	385
Tijdlijn	427
Noten	438
Literatuurlijst	474
Dankbetuiging	481
Personenregister	483

Voorwoord van de auteur

Mijn belangstelling voor het leven van Philips Willem, oudste zoon van Willem van Oranje en Anna van Buren, is voortgekomen uit mijn eigen ervaring. Geboren in 1927, was ik bij de inval van de Duitsers in 1940 een puber en vatbaar voor alle indrukken die zich in de oorlog zouden opdringen. Koningin Wilhelmina hield op de eerste oorlogsdag een felle rede over de radio tegen de gewetenloze aantasting van onze neutraliteit. Toen bekend werd dat de koningin was uitgeweken, zei men bij mij thuis: 'Die kunnen ze niet meer pakken.' De beoogde ontvoering van de koningin was mislukt.

De binnenstad van Rotterdam waar wij woonden, in de buurt van het stadhuis, vormde het eerste toonbeeld van de strijd. Enkele dagen later verloren mijn ouders alles wat zij bezaten bij het grote bombardement op Rotterdam: woonhuis, winkel en de gehele voorraad furnituren. De stad gaf zich over en het gejuich kon niet op toen de witte vlag werd gezien. Dat was mijn eerste grote verbazing. Tegen de avond vonden de zeven leden van ons gezin elkaar weer, op een van de plekken die waren aangewezen als mogelijk vluchtadres. Mijn oudste broer lag bij Scherpenzeel aan het front, maar kwam gelukkig een paar dagen later thuis. Nadat we een tijdje verspreid waren

over familieleden, woonden we een aantal weken later weer met alle gezinsleden op een nieuw woonadres onder één dak. Ik ging dat jaar naar de Willem de Zwijgerschool. Op een gegeven moment moesten wij ons geschiedenisboek pakken om er vervolgens op aanwijzing alle bladzijden waar sprake was van een van de Oranjes uit te scheuren. Begin 1944 belandde ik in een geëvacueerd sanatorium in de buurt van Groningen om te genezen van een in 1943 opgelopen longziekte. Dat werd mijn behoud tot het einde van de oorlog. Van een overname van de zaak van mijn vader kwam niets meer terecht, ook omdat ik er geen belangstelling meer voor had.

Rond de jaren vijftig van de twintigste eeuw was ik geruime tijd werkzaam bij het Weeshuis te Buren, een instelling die in 1612 werd gesticht door Maria, een dochter van Willem van Oranje en Anna van Buren, en daarmee een volle zuster van Philips Willem. De voorgeschiedenis vroeg mijn aandacht, en dat wekte een blijvende aandacht op voor de rol van de Oranje-Nassaus, maar bestudering daarvan was slechts mogelijk naast mijn werk. Langzamerhand bouwde ik een bibliotheek op, en boeken die niet langer verkrijgbaar bleken, kopieerde ik in hun geheel bij de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Ik maakte een begin met schrijven, en zette de studie na mijn pensionering voort. Gevallen van ziekte en overlijden die zich in mijn gezin voordeden, gaven mij na verloop van tijd weer een extra impuls.

Hoe was het mogelijk, vroeg ik mij af, dat Willem van Oranje met zijn visie van 'vrijheid van geweten' het durfde opnemen tegen Philips II van Habsburg, koning van Spanje, hoofd van de grootste wereldmacht in zijn tijd, en landsheer van de Nederlanden. Als landsheer was Philips II in de Nederlanden beperkt in zijn macht. De vorst had bij zijn intrede in de Nederlanden, de zogenaamde 'Blijde Inkomste', gezworen dat hij de bestaande rechten en privileges van de ingezetenen

zou eerbiedigen en beschermen. Maar in 1568 bestond hij het om zijn meest vooraanstaande raadslieden in de Nederlanden door landvoogd Alva te laten arresteren en te laten ombrengen. Bovendien gaf Philips II opdracht de 14-jarige Philips Willem (in die jaren een gebruikelijke leeftijd om te studeren) te laten ontvoeren van de Universiteit Leuven, waarna hij pas in 1608, veertig jaar later, in het vrijgevochten deel van de Nederlanden zou terugkeren. Een ontvoering is niet minder dan een kind verliezen, wellicht nog zwaarder. Wat hield de prins, die vele malen in zijn leven de vrijlating van zijn ontvoerde zoon bij diverse verdragen heeft bepleit, staande? Naar mijn mening niet alleen de vanaf zijn vroegste jeugd door zijn moeder Juliana van Stolberg ingegeven geloofsovertuiging, maar ook de van vaderskant geërfd ongekende moed en geestkracht om rechtdoorzee te gaan. Vader Willem van Nassau durfde in zijn nog broze lutherse geloofsovertuiging het aanbod van keizer Karel V af te wijzen om hem in de Orde van het Gulden Vlies op te nemen. Je kunt zeker zeggen dat zoiets kon worden beschouwd als een belediging voor een koning, die tevens keizer van het Heilige Roomse Rijk was.

Zowel Karel V als zijn zoon Philips II was een afstammeling van de Habsburger Maximiliaan I en Maria van Bourgondië, die in 1477 waren gehuwd. De Habsburgers streefden naar ongekende gebiedsuitbreiding door een uitgekiende huwelijks-politiek. Daarbij huldigden zij de opvatting dat alles was geoorloofd om hun nieuwe onderdanen een onbepaalde regeringsmacht op te leggen, waarbij de bij hun aantreden afgelegde eden teniet werden gedaan. Dit combineerden ze bovendien met de uitroeiing van alle niet-katholieke godsdiensten met behulp van een inquisitie die een eigen ongebreidelde rechtsopvatting mocht hanteren, waarbij de doodstraf en confiscatie van eigendommen eerder gebruik dan uitzondering waren. Als gevolg van het steeds verder oprekken van het begrip ‘majes-

teitsschennis' kon daaronder alles worden begrepen. Het kon ook worden toegepast bij degenen die slechts verdacht werden van afvalligheid van het katholieke geloof. Een behoorlijke voorziening om zich te verdedigen tegen aanklachten werd verdachten veelal onthouden. De meeste gewone rooms-katholieken dachten er niet zo over. Het was een opvatting die gehuldigd werd door een groot deel van de leidinggevende (en zich verrijkende) bisschoppen, kardinalen en de paus te Rome. De geestelijke hoogwaardigheidsbekleders beschouwden zich als de gelijken van wereldlijke vorsten, en soms combineerden ze wereldlijk en geestelijk gezag, zoals te zien is aan tal van bisschoppelijke paleizen uit die tijd, thans veelal musea. Binnen rooms-katholieke gemeenschappen ontstonden vanaf de middeleeuwen groeperingen die naar een nieuwe zuivere geloofsbeleving streefden maar door de Kerk als afvalligen werden beschouwd en gestraft. Zelfs hoge geestelijken werden de eerste slachtoffers van een niet op de Bijbel berustende vervolgingsdrang. Gelukkig zijn in het recente verleden pausen tot het besef gekomen dat er hierdoor veel ongerechtvaardigd leed is berokkend.

Philips Willem, erfprins van Oranje, was de eerste telg uit het huis Oranje-Nassau die in handen van de Spanjaarden viel. Zijn vader Willem van Oranje was als 'vreemdeling' diens in 1544 gesneuvelde neef René van Chalon-Nassau opgevolgd. Omdat René geen wettige nakomelingen had, was Willem bij testament aangewezen als hoofd van de tak Nassau-Breda. Hoewel hij volstrekt onschuldig was, werd Philips Willem in 1568 ontvoerd van de universiteit van Leuven. Die maatregel was uitsluitend bedoeld om het verzet van Willem van Oranje te breken. Philips II slaagde daar echter niet in en leed daarmee zijn eerste nederlaag tegenover Willem van Oranje.

Het leven van Philips Willem, dat door toedoen van zijn peetvader Philips II een grillig verloop kende, is niet te volgen

zonder kennis te nemen van hetgeen Willem van Oranje onderging in de strijd tegen de Spaanse koning. Zoals uit tal van brieven van Philips II blijkt, zag de koning er geen been in zich te bedienen van huichelarij, ook als dat helemaal niet nodig was. Toen de hertog van Alva in 1567 met een grote legermacht in de Nederlanden arriveerde, was Willem van Oranje uitgeweken naar zijn stamslot Dillenburg, niet om zich bij de omstandigheden neer te leggen maar om het verzet te organiseren zoals koningin Wilhelmina hem daarin in 1940 navolgte. Degenen die Willem van Oranje in een negatief daglicht proberen te stellen, zouden er goed aan doen zich beter in de geschiedenis van deze vorsten te verdiepen, te beginnen met ons nationale volkslied. Het Wilhelmus is niet alleen een van de oudste volksliederen ter wereld, maar ook zeldzaam in de zin dat het niet uitgaat van een egocentrische gedachte. Het zou tevens een ruggensteun kunnen zijn in onze tijd waarin regeerders die naar absolute macht streven helaas geen uitzondering zijn en een bedreiging vormen voor naar 'vrijheid van geweten' strevende bevolkingen.

Mr. Pieter Jan Schipperus
Gouda, 2017

Nassau, Oranje en de Nederlanden (1544-1559)

Op 19 december 1554 werd in Buren (Gelderland) een nieuwe telg van het huis Nassau geboren: Philips Willem. Om de betekenis van de Nassause familieachtergrond voor Philips Willem en de invloed daarvan te kunnen begrijpen, lijkt het raadzaam eerst de geschiedenis van zijn voorgeslacht kort samen te vatten. De oudste geschiedenis van een adellijk geslacht is vaak in nevelen gehuld en dat geldt ook voor de Nassaus. De oorspronkelijke geslachtsnaam was Laurenburg. Een van de graven van Laurenburg bouwde de burcht Dillenburg aan de oever van de Dill, een zijriviertje van de Lahn. De daarna aangenomen geslachtsnaam Nassau is ontleend aan de gesteldheid van het gebied, want 'nassau' betekent 'drassig land'. In 1255 was een verdeling overeengekomen tussen Otto I en Walram van Nassau om de opvolging vast te stellen. Zo ontstonden de Ottoonse linie en de Walramse linie. Bij uitsterven van een bepaalde tak vielen de goederen terug aan de overblijvende tak en vond er een nieuwe verdeling plaats onder de resterende verwanten. Dat is in de geschiedenis een paar maal voorgekomen. Engelbrecht I, een telg uit de Ottoonse linie, trouwde in de vroege

vijftiende eeuw met Johanna van Polanen, vrouwe van Breda, en bezat een paleis in Brussel. De bezittingen van Engelbrecht I werden verdeeld onder de twee zonen uit dit huwelijk: Johan IV en Hendrik II. Daarbij werd de Rijn als verdelingsgrens aangemerkt. Zo werd Johan IV hoofd van de tak Nassau-Breda en kwam Hendrik II aan het hoofd van de tak Nassau-Dillenburg te staan. Hendrik II liet geen wettige kinderen na, en zo werd zijn broer Johan IV (1410-1475) hoofd van beide takken. Johan IV, gehuwd met Maria van Heinsberg, kreeg twee zonen: Engelbrecht II en Johan V. Engelbrecht II werd hoofd van de Nederlandse tak en zijn broer Johan V, gehuwd met Cimburga van Baden, hoofd van de Duitse tak. Hij verwierf steeds meer goederen, waardoor ook zijn betekenis toenam. Hij verscheen al snel aan het Bourgondische hof van Karel de Stoute. Meer afgelegen goederen kon hij ruilen voor de heerlijkheid Diest in het hertogdom Brabant.

Ook het huwelijk van Engelbrecht II bleef verstoken van wettige erfgenamen. Johan V en zijn vrouw Elisabeth, landgravin van Hessen, kregen echter twee zonen. De oudste, Hendrik III (1483-1558,) werd uiteindelijk hoofd van de tak Dillenburg-Breda, en zijn broer Willem (1487-1559) hoofd van de tak Dillenburg. Toen Engelbrecht II voorzag dat hij geen wettige erfgenamen zou nalaten, had hij met zijn broer Johan V geregeld dat diens zoon Hendrik III hem zou opvolgen, en daarop was Hendrik naar Breda gekomen om te worden ingewerkt. Daarbij had Engelbrecht II ook opnieuw bepaald dat de Rijn de scheidslijn tussen hun goederen zou vormen. Net als zijn oom verkreeg Hendrik III een belangrijke positie aan het Habsburgse hof te Brussel. Nog maar 18 jaar oud reisde hij al met Ferdinand van Habsburg, de vader van Karel V, mee naar Spanje. Het gezelschap reisde via Frankrijk en Savoie. Onderweg overnachtte men gewoonlijk op een kasteel of een ander omvangrijk buitengoed. Daar werden dan allerlei zaken geregeld. Zo ontmoette

Hendrik III hertogin Françoise Louise van Savoie, met wie hij in 1503 in het huwelijk trad.

Toen Engelbrecht II in 1504 overleed, kwam Hendrik III echt aan het hoofd te staan van de tak Nassau-Breda. In dat jaar werd hij door hertog Philips de Schone, onder andere hertog van Brabant, benoemd tot drossaard van het hertogdom Brabant. In 1505 werd Hendrik III bij het 17^e kapittel van de Orde van het Gulden Vlies te Middelburg tot ridder gewijd, evenals Floris van Egmont, graaf van Buren. Deze relatie werd later zelfs vermeld in de huwelijksvoorwaarden van Willem van Oranje en Anna van Buren. Bij het overlijden van Philips de Schone in 1506 trad Maximiliaan van Habsburg als regent en voogd voor Karel (V) op totdat Karel in 1515 meerderjarig werd verklaard. Karel V benoemde Hendrik III vervolgens tot stadhouder van Holland en Zeeland. Hendrik III was een van de gouverneurs geweest van de jonge Karel.

Hendrik, sinds 1511 weduwnaar, hertrouwde in 1515 met Claudia van Chalon, de enige zuster van Filibert van Chalon, prins van Orange. Het huwelijk kwam tot stand door bemiddeling van koning Frans I van Frankrijk en met toestemming van Karel V. De instemming van beide vorsten was belangrijk omdat ze voortdurend met elkaar in strijd waren verwickeld. Zelf zegt Hendrik III van dit huwelijk:

Het is gedaan om gehorsam te zyn der keis. Maj. ende ooc om ter wille te zyn den coninc van vrankrijk, ende sonderlingen om myner eerden ende proufftyts willen.¹

De al genoemde Maximiliaan van Habsburg was een zoon van Frederik III, keizer van het Heilige Roomse Rijk. Deze keizer Frederik III, in 1452 gehuwd met Eleonora Helena van Portugal, had een huwelijk tot stand weten te brengen tussen zijn zoon Maximiliaan en Maria van Bourgondië, erfdochter van

hertog Karel de Stoute, die in 1577 sneuvelde. In dat jaar werd het voorgenomen huwelijk gesloten en nam Maximiliaan deel aan de verdediging van de Lage Landen tegen de koning van Frankrijk, die bij de dood van Karel de Stoute dacht oorspronkelijk Frans gebied weer terug te kunnen nemen. Uit dat huwelijk werd Philips van Habsburg, bijgenaamd de Schone, geboren (1478-1506), en Margaretha (1480-1530), die zou trouwen met Filibert van Savoie. Philips I van Habsburg (de Schone) trouwde met Johanna van Castilië (bijgenaamd de Waanzinnige, erfdochter van koning Ferdinand II van Aragon en koningin Isabella van Castilië). Uit dit huwelijk werden zes kinderen geboren. Het tweede kind, Karel (V), geboren op 24 februari 1500, trouwde op 10 maart 1526 met de 23-jarige Isabella van Portugal en kreeg met haar zes kinderen. Het tweede kind uit dit huwelijk, geboren in 1527, kreeg de naam Philips.

De cumulatie van gebieden en titels onder de Bourgondiërs en Habsburgers leidde tot een streven naar samenvoeging van regeringsorganen en rechtbanken en tot de stichting van de Orde van het Gulden Vlies. In deze Orde werden de grootste en invloedrijkste adellijke landeigenaren samengebracht, die een adviserende rol kregen. Ze moesten ook een deel van het geld opbrengen dat de landsheer nodig had om zijn macht te kunnen handhaven of verder te vergroten. Omgekeerd wisten de landsheren deze vazallen met giften en titels aan zich te binden.

Toen koning Ferdinand van Aragon, die ook het bewind over Castilië voor zijn zieke vrouw had waargenomen, in 1516 overleed, besloot Karel als formele erfopvolger zo snel mogelijk naar Spanje af te reizen om de erfenis veilig te stellen. Door ongunstige weersomstandigheden duurde het nog tot 7 september 1517 alvorens hij uit Vlissingen kon vertrekken, begeleid door een uitgebreid gezelschap van Nederlanders. Tijdens zijn verblijf in Spanje belegde Karel in 1519 voor het eerst

buiten het Bourgondische gebied een vergadering van het 19^e kapittel van de Orde van het Gulden Vlies te Barcelona. Tien van de veertien nieuwe leden waren Spanjaarden.²

Bij zijn vertrek had Karel V graaf Hendrik III van Nassau tot chef en kapitein-generaal van het leger in de Nederlanden benoemd met volledige volmacht als opperbevelhebber. Voor zijn vertrek had Karel in een brief van 12 juli 1517 zijn grote vertrouwen in Hendrik III uitgesproken.³ Karels tante Margaretha van Oostenrijk trad op als landvoogdes.

Uit het huwelijk van Hendrik III van Nassau en Claudia van Chalon werd op 5 februari 1519 zoon René geboren. Landvoogdes Margaretha van Oostenrijk hield de jongen ten doop in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Breda. Hendrik III was van 1519-1521 opperbevelhebber van de troepen van Karel V tegen de Fransen in de strijd om Italië. Daaraan nam ook zijn broer Willem van Nassau-Dillenburg deel met een grote ruitermacht. De oorlog liep voor Karel V gunstig af met de Vrede van Madrid in 1526. In 1529 trok Karel V via Bologna richting Duitsland. In Bologna werd hij op 24 februari 1530 door paus Clemens VII tot keizer gekroond.

In zijn hoedanigheid van keizer van het Heilige Roomse Rijk verleende Karel V ook graaf Willem van Nassau-Dillenburg opdrachten. Hendrik III en Willem betrokken de keizer ook bij de strijd over het door hun vader in 1516 nagelaten Katzenelnbogen. Misschien om de positie van graaf Willem te versterken, benoemde Karel V hem op 2 augustus 1520 'vanwege de diensten die hij ons en het Heilige Rijk bewezen heeft en van nu af aan in de toekomst mag en zal doen alsmede uit bijzondere gunst' tot zijn raad en dienaar en maakte bekend dat hij graaf Willem en al de zijnen onder bijzondere beschutting en bescherming van het Rijk had gesteld.⁴

Hierna vertrok Karel V weer naar Spanje, vergezeld door Hendrik III. Daar trad Hendrik op 27 juni 1524 te Burgos in het

huwelijk met de 16-jarige Mencia de Mendoza y Fonseca, markiezin van Cenette. Haar vader had liever gezien dat zij met Don Fernando Alvarez de Toledo, hertog van Alva, de latere landvoogd in de Nederlanden, zou trouwen. Maar de keizer verhinderde dat huwelijk, omdat de familie Toledo anders te machtig zou worden.

Hendrik ging de titel van markies van Cenette vóór zijn Nassause titel voeren en nam zijn intrek in het grote stamslot van zijn vrouw te Calahorn aan de Ebro, de hoofdstad van Cenette. Men kan zich afvragen of Alva hieraan een afkeer van de Nassaus heeft overgehouden.

Bij besprekingen in 1526 op Slot Dillenburg van graaf Willem met hertog Johan Frederik van Saksen over de Katzenelnbogense zaak beloofde de hertog hem enkele geschriften van de hand van Luther toe te zenden.⁵ Graaf Willem raakte onder de indruk van die geschriften. Hij nam zelfs een te Wittenberg opgeleide prediker, Heilmann Bruchhausen von Cronbach, als hofkapelaan in dienst en stelde hem het volgende jaar ook aan als prediker op de Dillenburg. Daarna zond hij hem in 1529/1530 als predikant naar Siegen.⁶ Veel later, in zijn brief van 17 september 1532 aan (inmiddels) keurvorst Johan Frederik van Saksen schreef graaf Willem over het inrichten van een bibliotheek met Latijnse en Duitse werken met geestelijke en wereldlijke inhoud tot lering en verbetering van het christelijke leven, waartoe hij reeds veel boeken had aangeschaft. Maar hij miste nog bepaalde werken van Luther, waarvan hij er een aantal wilde kopen, en hij vroeg daartoe Johan Frederiks bemiddeling.⁷

Na zijn terugkeer uit Spanje en zijn keizerskroning in Bologna ging Karel V naar Augsburg, waar hij op 20 juni 1530 de Rijksdag opende. Pogingen om de breuk tussen Rome en de hervormden te herstellen mislukten. Op 1 november keerde de keizer terug naar Brussel en keerde Hendrik III naar Breda

terug.⁸ In Breda nam Hendrik III met zijn jonge gade zijn intrek op het kasteel van de Nassaus. Terwijl hij al snel weer afwezig was wegens dienstzaken, spande zijn vrouw zich in om het kasteel in een paleis te veranderen. De invloed van de Spaanse echtgenote deed zich voelen door de invoering van verfijndere manieren, niet te vergelijken met de ruwere gewoonten van de Nederlandse edelen uit die tijd. Met Mencia van Cenette was de grote Spaanse humanist Vives meegekomen, die ook als haar opvoeder werd beschouwd. Vervolgens kwamen ook de Nederlandse schilders Jan van Scorel en Barend van Orley naar Breda.

Graaf Willem van Nassau-Dillenburg, in 1529 weduwnaar geworden door het overlijden van Walburga van Egmont met wie hij vijf kinderen had gekregen, trad op 20 september 1531 opnieuw in het huwelijk, met de weduwe Juliana van Stolberg-Wernigerode. Haar eerste man, Filips II, graaf van Hanau-Minzenberg, was eveneens in 1529 overleden.

Hendrik III feliciteerde op 15 oktober 1531 beiden met dit huwelijk. Hij verschaftte zijn broer tevens informatie over Katzenelnbogen en gaf daarnaast aan dat de keizer Willem op het oog had als stadhouder van Luxemburg.⁹ Graaf Willem liet zijn broer op 26 december 1531 echter weten dat hij vanwege zijn problemen met de landgraaf van Hessen het ambt van stadhouder van Württemberg niet kon aannemen.¹⁰

Enige tijd later liet Karels broer, rooms-koning Ferdinand, graaf Willem bij brief van 10 maart 1533 weten dat de keizer hem het ridderschap van de Orde van het Gulden Vlies aanbod. Hij had hem 'Orden, Gesellschaft, Statuten und Satzung' van het Gulden Vlies gestuurd

und angezeigt, dass er aus besonderem gnädigen Vertrauen und in bedenken deiner voreltern erlichn herkumens, irer und deiner getreuen dienst s.l. und m. vorfordern und

ir selbst und dem Haus Burgundi erzeigt, bewogen sei, ihm und seinen Nachkommen zu Ehren ihn in den Orden aufzunehmen und mit dem goldenen Vliess zu begnaden. Er, der König, solle ihn erfordern und als Ordensbruder würdigen. Er sende deshalb durch Hartman von Cronenburg die Statuten; er möge sie einsehen und sich baldigst an seinen Hof begeben, um den Orden selbst überantwortet zu bekommen.¹¹

Men kan zich afvragen of dit niet te maken had met de steeds duidelijker wordende overgang van graaf Willem naar het lutherse kamp. De keizer en zijn broer zullen dit ongetwijfeld hebben geweten, en het aannemen van de Orde van het Gulden Vlies betekende zonder meer dat graaf Willem het protestantisme zou moeten afwijzen. Daarom besloot deze niet in te gaan op de uitnodiging.

In zijn dagboek tekende graaf Willem aan dat op 24 april 1533 een eerste zoon uit zijn huwelijk met Juliana van Stolberg-Wernigerode was geboren: 'In het jaar etc. drieëndertig op woensdag de 24^e april heeft de welgeboren Juliana van Stolberg etc. gravin en vrouwe van Nassau, Katzenelnbogen en Dietz tussen twee en drie uur, doch het dichtst bij drie uur voormiddag in slot Dillenburg een kindje van het mannelijk geslacht – dat Willem (Wilhelm) zal worden genoemd – ter wereld gebracht.' Voor de jonge Willem leek slechts een toekomst weggelegd als hoofd van de tak Nassau-Dillenburg, als opvolger van zijn vader, maar het zou anders lopen.

In Breda werd graaf Hendrik III opgevolgd door zijn enige zoon, René (1519-1544). Omdat René door zijn kinderloze oom Filibert van Chalon, de broer van zijn moeder, bij testament als opvolger was aangewezen, verwierf hij ook prinsdom Orange in Zuid-Frankrijk. Vanaf die tijd noemde hij zich René van (Nassau-)Chalon. René was net als zijn vader Hendrik III

veldheer in dienst van keizer Karel V. Bij het beleg van St. Dizier liep René op 17 juli 1544 een ernstige schouderwond op. Hij kreeg wondkoorts en dat was dodelijk. Op zijn sterfbed verzocht René de keizer om zijn kortgeleden opgestelde testament te bekrachtigen.¹² Zijn lichaam werd naar het stamslot van zijn moeder te Bar-le-Duc overgebracht, waar het werd gebalsemd. De edele delen, het hart en de ingewanden, werden ter bewaring bijgezet in de St. Pieterskerk, de kapittelkerk van St. Etienne te Bar-le-Duc. (Anna van Lotharingen liet in deze kerk later een mausoleum met een levensgroot grafbeeld van René van Chalon oprichten, vervaardigd door de beeldhouwer Ligier Richier.) Het lichaam van de prins werd na de balseming, begeleid door 3000 ruiters, via Metz en Trier overgebracht naar Breda en bijgezet in de grafkelder van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Spoedig hierna werd het Vredesverdrag van Crépy-en-Laonnois getekend en was in 1544 de oorlog met Frankrijk ten einde. In zijn testament had René de jonge Willem van Nassau aangewezen als zijn erfgenaam. De nieuwe prins van Oranje woonde met zijn vader de begrafenisplechtigheid in de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Breda bij, en het moet allemaal een grote indruk op hem hebben gemaakt.

Willem van Oranje nam vervolgens onder de hoede van zijn gouverneur Hendrik van Wiltperg uit Dillenburg zijn intrek op het kasteel van René in Breda. Voor hem zal de sfeer aan het hof te Breda in grote mate hebben verschild van de sfeer op Dillenburg, al zullen de instructies vanuit Dillenburg niet hebben ontbroken. Hij kreeg een ongetwijfeld degelijke opvoeding volgens de regels van die tijd en vertoefde ook regelmatig aan het hof van de landvoogdes, koningin Maria van Hongarije. De Nassaus hadden een eigen paleis in Brussel, naast het paleis van de Habsburgers.

Het is niet eenvoudig zich een volledig beeld te vormen hoe de jonge prins zich moet hebben gevoeld tussen al die

mensen die hij niet of nauwelijks kende. Een negentiende-eeuwse Duitse historicus schreef over de overgang van het serene Dillenburg naar het wufte Brussel:

Wel zelden was een mens in gelijke omstandigheden en van zo vele kanten door alle verleidingen van het fortuin begunstigd. Dag aan dag leefde hij sinds hij een eigen hofhouding voerde, gelukkig en in vreugde: Feestmaaltijden, maskerades, toernooien, jachtpartijen volgden elkaar in snelle wisseling op. Scheen het aan degene die geluk had niets te ontbreken, zo zien wij bij een ernstig toezien een dodelijke worm, die aan het binnenste van de gelukkige knaagde. (...) De tijd waarin de jonge prins in de Nederlanden leefde, was een tijd van ernstige worsteling op religieus gebied. Een vernieuwing van het christelijk geloofsleven was in Duitsland en in zijn eigen vaderhuis zegenrijk doorgevoerd, en hij was zelf als knaap in dat geloof en streven opgevoed. In de Nederlanden kiemde dit leven ook, maar kerker, vuur en zwaard onderdrukten ieder menselijk gevoel ervan. Wie zonder gevaar wilde leven, ambten, goederen en eer wilde genieten, moest zich aan de keizerlijke-koninklijke, dat betekent de Roomse Kerk overgeven, of zich althans uiterlijk als een aanhanger daarvan voordoen.¹³

De prins van Oranje kreeg dan ook een katholieke opvoeding aan het hof van landvoogdes Maria, die overigens ‘verdacht’ werd van protestantse sympathieën. Tijdens de Rijksdag van Augsburg (1530), waar de Confessie werd overgelegd, had zij in haar huis evangelisch laten preken, en de paus beklagde zich er bij Karel over dat Maria de leden van het protestantse Schmalkaldisch Verbond ondersteunde en de Liga van de Katholieken verhinderde.¹⁴

Al binnen een jaar na zijn komst was prins Willem in het gevolg van de landvoogdes te vinden, al dan niet in aanwezigheid van de keizer. Begin 1546 zou te Utrecht de vergadering van de Orde van het Gulden Vlies worden gehouden. Terwijl keizer Karel zich op 15 december 1545 nog in 's-Hertogenbosch bevond, waren de landvoogdes en de ridders van de Orde van het Gulden Vlies al in Utrecht aangekomen in verband met de vergadering van het kapittel in januari van het volgend jaar.¹⁵ Op 29 december bezocht de keizer de graaf van Buren op zijn pas gerestaureerde kasteel en gebruikte daar ook het diner. Het kasteel wordt beschreven als mooi en zeer sterk, goed voorzien van artillerie, meubels en munitie. De keizer sliep die nacht echter in Wijk bij Duurstede.¹⁶ Hierna reisde Karel V naar Duitsland met het voornemen de strijd tegen het Schmalkaldisch Verbond op te nemen. Op 7 september 1546 stak hij bij Neubourg de Donau over. Toen hij bij Ingolstadt was aangekomen, arriveerde daar op 15 september ook de graaf van Buren met een aanzienlijke legermacht.¹⁷ In de maanden daarna leverde Maximiliaan van Buren met zijn troepen een belangrijke bijdrage aan de overwinning van Karel V op het leger van het Schmalkaldisch Verbond. Naar verluidt stelde keizer Karel V na afloop van die strijd in een gesprek met Maximiliaan van Buren voor om hem tot hertog te verheffen. Maximiliaan zou hierop geantwoord hebben dat hij liever een rijke graaf dan een arme hertog was. Maar als de keizer hem toch wilde belonen, dan zou hij toestemming willen vragen voor een huwelijk van zijn enige dochter Anna met de prins van Oranje.¹⁸

Op de Rijksdag in 1548 heeft de keizer geprobeerd zijn zoon Philips tot rooms-koning te laten benoemen, ten nadele van zijn broer Ferdinand. Dat is Karel V niet gelukt, ongetwijfeld tot grote ergernis van Philips. Wel wist Karel V op de Rijksdag een ander plan te realiseren. Hij kon de nieuwe grenzen van de Bourgondische Kreits vastleggen, en daarin alle gewesten in

de Nederlanden bundelen onder zijn gezag. Daaronder vielen ook het voormalige hertogdom Gelre, het voormalige bisdom Utrecht met het Oversticht en de Friese en Groninger gebieden. Na afloop van de Rijksdag vond de keizer dat zijn zoon kennis diende te maken met die nieuwe Bourgondische Kreits, voortaan als de Zeventien Nederlanden aangeduid, of als de landen van herwaarts over, ter onderscheiding van de Bourgondische landen ten zuiden van Frankrijk. Philips werd begeleid door de landvoogdes, Maria van Hongarije. Of Willem van Oranje hierbij aanwezig was, is niet bekend, maar Philips bracht in ieder geval een etmaal door op het kasteel van de prins in Breda. Daarover werd vermeld:

Het is een zeer mooie stad, die toebehoort aan de prins van Oranje. Zij bezit een nog niet afgebouwd kasteel, gebouwd zoals die in Spanje zijn en verdedigd door een zeer grote artillerie als in de legers van Mendoza. Het dateert uit de tijd van de markiezin van Zenette, getrouwd met de graaf van Nassau. (...) Op de 22^e verliet hij [Philips] Breda om in 's-Hertogenbosch de nacht door te brengen.¹⁹

Het volgende jaar besloot Karel V bij Pragmatieke Sanctie de Kreits te doen vererven op zijn nazaten. Tegenover dit succes stonden echter twee grote tegenvallers. Zijn pogingen om zijn broer als rooms-koning te laten vervangen door zijn zoon Philips II mislukten volledig. De keurvorsten wensten geen Spanjaard op de keizerszetel. Bovendien moest hij de Augsburgse Confessie aanvaarden, waardoor het lutheranisme naast het rooms-katholicisme als godsdienst werd toegelaten, zij het dat dit afhing van de vorst: *cuius regio, eius religio*. Was de vorst rooms-katholiek of protestant, dan dienden ook de onderdanen dat te zijn. In de Nederlanden erkende Karel V echter alleen de rooms-katholieke kerk. Hij rekende het tot zijn taak

alle andere godsdienstige bewegingen te verbieden. Dat was wel een probleem omdat de reeds lang gaande ontkerkelijking tal van afzonderlijke katholieke en niet-katholieke gemeenschappen had doen ontstaan. De strijd hiertegen meende de keizer te kunnen winnen door de uitvaardiging van een edict op 29 april 1550. Deze verordening was gericht op uitroeijing van sekten en dwalingen die tegen het rooms-katholieke geloof en de regels van de Kerk indruisten, en bevatte een catalogus van toegestane en verboden boeken, waaronder de geschriften van Luther, Zwingli, Calvijn 'oft andere ketters', volgens het advies van de universiteit van Leuven.²⁰ Verder bevatte het edict een opsomming van verboden beelden, schilderijen en schandelijke afbeeldingen van de maagd Maria. Op overtredingen van het verbod stond de doodstraf: de mannen werden met het zwaard gedood, de vrouwen werden 'gedolven', dat wil zeggen: levend begraven. Wie volhardde in zijn dwaling werd gevierendeeld. Het aangeven van verdachte personen werd aangemoedigd door de belofte van de helft van de goederen van degene die werd aangebracht tot een bedrag van 'honderd groten Vlaams'.²¹

De opsporing van dergelijke 'misdrijven' en de uitvoering van de maatregelen werd opgedragen aan de inquisitie, later ter maskering van de ware bedoeling het Heilig Officie genoemd. De inquisitie verwekte grote beroering in de Nederlanden, en de landvoogdes beijverde zich dan ook om de keizer op andere gedachten te brengen. Het resultaat was dat het edict tijdens de regering van Karel V 'sluimerde', niet ten uitvoer werd gelegd.

In het persoonlijk leven van de jonge prins van Oranje had zich inmiddels bij verrassing een aanzienlijke verandering voorgedaan. Het was wederom het gevolg van een testamentaire bepaling. Graaf Maximiliaan van Buren was in de kerstnacht van 1548 overleden en had bij testament verlangd dat

zijn erfdochter, Anna, met Willem van Oranje zou trouwen. Graaf Maximiliaan van Buren kende diens vader heel goed. Het is niet uitgesloten dat Anna en Willem elkaar in de Nederlanden reeds hadden ontmoet. Hoe het ook zij: in 1550 vond de verloving plaats. In een van de reisboeken van Karel V staat op 29 maart 1551 aangetekend:

Op deze datum werd geconcludeerd en besloten het huwelijk van 'Hendrik', zoon van de graaf van Nassau, prins van Oranje met mejuffrouw van Egmont, dochter en enig erfgename van de overleden graaf van Buren, met de wil en instemming van de keizer.²²

De instemming van de keizer hield in dat hij akkoord ging met de overgang van de in de erfenis opgenomen, van het huis Habsburg verkregen leengoederen. Deze verbintenis betekende een vergroting van het aanzien en de invloed van Willem van Oranje, want Anna werd als de rijkste erfdochter in de Nederlanden beschouwd.

Voordat de huwelijksvoorwaarden op 2 maart 1551 werden vastgesteld, was bepaald dat het huwelijk op 8 juli in de St. Lambertuskerk te Buren zou worden voltrokken met een mis in aanwezigheid van de aartsbisschop van Keulen, die tevens de voogd van Anna was.²³ Een huwelijk betekende ook dat bruid en bruidegom daarmee meerderjarig werden. En daaruit vloeide voort dat de keizer en de landvoogdes de prins van Oranje als vazal opdrachten konden geven. De landvoogdes gaf de prins reeds op 27 juli 1551 opdracht zich aan het hoofd van 200 ruiters te stellen.²⁴ Hierbij werd tevens bepaald hoe de staf van de prins eruit zou zien en wat iedereen, ook Willem zelf, per maand zou verdienen. De haast met de benoeming hing samen met onrust aan de grens met Frankrijk.²⁵ De keizer was blijkbaar zeer tevreden over de prins, want bij zijn besluit

van 20 november 1551 werd hem een jaargeld toegekend van 2000 ponden van 40 groten, een aanzienlijk bedrag.²⁶ Willem bedankte de keizer op 28 november en verzocht Karel tevens hem bij te staan in de handhaving van de soevereiniteit van Orange.²⁷ Reeds zes maanden later werd de prins op 27 april 1552 bevorderd tot kolonel over tien vendels Duitse voetknechten.²⁸ Willem kon op 31 oktober 1553 zijn vader berichten dat hij veertien dagen terug veilig uit het leger in zijn huisgezin was teruggekeerd. Hij kon hem bovendien op de hoogte stellen van de zwangerschap van Anna en laten weten dat hij graag hulp zou krijgen van zijn zusters.²⁹ De dochter die op 9 december 1553 te Breda ter wereld kwam, kreeg de naam Maria, en werd daarmee ongetwijfeld naar de landvoogdes vernoemd.³⁰ Op 19 december 1554 werd te Buren vervolgens een zoon geboren, waardoor het voortbestaan van de Oranjedynastie in principe verzekerd leek. De inwoners van de stad Buren waren de eersten die het grote nieuws te horen kregen.

Het bericht van de geboorte werd door een bode van de prins aan de burgemeesters van Breda overgebracht,

om te denonchieren, dat onsse genadige vrouwe de prinsesse gelegen ende bevallen was opten 19den december anno 1554, tusschen vier ende vijff ueren van eenen jongen prince ende geboren heere van Breda, genaempt Philippus Guilhelmus.³¹

De geboorte werd ook vermeld in de *Chronyck van Breda: Prins Phil. Willem geboren te Buren 1554*.³²

De doop vond plaats op 26 maart 1555 in Breda. Prelaat Arnold Streysters uit Diest, die ook Maria had gedoopt, bediende het sacrament, geheel volgens de rooms-katholieke liturgie.³³ De peter was niemand minder dan Philips van Habsburg. Philips vertoefde destijds in Engeland als echtgenoot van koningin

Mary Tudor. Daarom hield de hertog van Kleef de jongeling namens de Spaanse prins ten doop. Ook de landvoogdes, koningin Maria van Hongarije, kan aanwezig zijn geweest. Willem van Oranje zou zich voor het doopfeest slechts vier dagen hebben kunnen vrijmaken wegens andere verplichtingen.³⁴ Over de feestelijkheden weten wij niets, maar ze zullen zeker niet hebben ondergedaan voor de festiviteiten bij de doop van Maria een jaar tevoren, waarvoor enorme hoeveelheden vlees, vis en andere producten waren ingeslagen. Het paleis te Breda kon dit alles verwerken, want het had geweldige afmetingen. In juli 1553, toen de prins zelf te velde was, waren er tien edellieden aanwezig, onder wie een hof- en stalmeester, voorts zes 'officiers', onder wie de kapelaan en de secretaris Gerlach Herbst. Verder waren in de bottelarij zes personen werkzaam, in de keuken vijf en in de stal eenentwintig. Voorts waren er nog een valkenier met knecht, een jachtopziener, een portier en een wasvrouw in dienst.³⁵

In de laatste oorlog van Karel V met Frankrijk hadden de Fransen de vesting Mariembourg weten te veroveren, en nu was dat een kwetsbare plek in de frontlinie geworden. De keizer wilde in twee nieuwe vestingen voorzien en gaf daartoe opdracht aan Maarten van Rossem, een veldheer die voorheen in dienst was van de hertog van Gelre. Toen Karel V er in 1543 in geslaagd was de hertog van Gelre bij het Verdrag van Venlo van 9 juli te onderwerpen, had Van Rossem vergiffenis gekregen en was hij in dienst van de keizer getreden. Hij werd benoemd tot opperbevelhebber van het leger in de Nederlanden en kreeg opdracht te verhinderen dat de Fransen vanuit Mariembourg tussen Maas en Samber zouden kunnen uitbreken. Karel V had hem opdracht gegeven tot het bouwen van twee vestingen ter vervanging van Mariembourg. Bij Givet bouwde hij een vesting die hij naar de keizer vernoemde: Charlemont. Terwijl Maarten van Rossem daarmee bezig was, raakte hij

echter besmet met de pest. Hij overleed op 77-jarige leeftijd op pinksterzondag in juni 1555.³⁶ Karel V besloot als opvolger van Van Rossem Willem van Oranje te benoemen. Dat moet wel scheve ogen hebben gegeven. Willem van Oranje was immers nog maar 22 jaar oud. In zijn benoemingsakte van 22 juli 1555 staat dat hij de rang van chef en kapitein-generaal van Karels kamp en leger kreeg op grond van de dringende behoefte aan een persoon van kwaliteit met kennis van zaken.³⁷

Eerder zal Lamoraal van Egmont ook voor scheve ogen hebben gezorgd bij de toekomstige landvoogd Alva. Een zuster van keizer Karel was gehuwd geweest met koning Hendrik VIII van Engeland, maar aan de kant gezet. Er was evenwel een dochter uit dat huwelijk geboren die in aanmerking kwam voor de Engelse troon. Karel V had zijn oog gericht op Engeland. Hij wilde het land aan zijn gezag onderwerpen, zeker ook in godsdienstig opzicht. Hij vond zichzelf inmiddels te oud om met Mary Tudor te trouwen, maar achtte haar wel een goede kandidaat voor zijn zoon Philips. De rooms-katholieke koningin Mary I werd na het overlijden van de protestants georiënteerde koning Edward VI in staat geacht Engeland terug te voeren naar Rome. Na de nodige diplomatieke stappen en handreikingen met geld en giften werd een overeenkomst gesloten. Bij de verlovingsceremonie trad de Nederlandse edelman Lamoraal van Egmont op om bij procuratie de verlovingsceremonie namens Philips te vervullen. De hertog van Alva was daarbij ook aanwezig en bediende aan tafel, iets wat slechts aan de vertrouwdste hovelingen was toegestaan. Zou Alva bij die gelegenheid met afgunst zijn vervuld? Het huwelijk vond op 25 juni 1554 plaats. Misschien was het huwelijk na de mislukte poging om Philips het keizerschap te bezorgen ook een manier om zijn prestige weer op te poetsen. Toen prins Philips op het punt stond naar Engeland te reizen, verhief zijn vader hem tot koning van Napels om hem de vereiste rang te geven. Philips kreeg van koningin

Mary bij verdrag tevens de titel van koning van Engeland, al werd hij nooit gekroond. Na het overlijden van 'Bloody Mary' zou Philips zich koning van Engeland blijven noemen.

Keizer Karel V had veel van zijn lichamelijke krachten geëist, terwijl hij dikwijls last had van jicht. Hij besloot afstand te doen van zijn kronen, een stap die bepaald niet gebruikelijk was. Karel legde eerst de heerschappij in de Nederlanden neer ten behoeve van zijn zoon Philips II, die werd teruggeroepen uit Engeland. Bij de abdicatieplechtigheid in Brussel trad de keizer de zaal binnen terwijl hij met de ene hand op de prins van Oranje steunde en met de andere hand op een stok. Philips had als erfprins al gezworen de rechten en plichten als landsheer te zullen eerbiedigen. Maar hij zou die plechtig bezegelde eden al snel als een vod papier beschouwen. Aan het begin van zijn regering volgde hij echter het gebruikelijke protocol. De dag na zijn troonsbestijging bevestigde Philips II de prins van Oranje in al zijn functies. Bij die gelegenheid trad ook Maria van Hongarije af en werd in haar plaats hertog Emanuel Filibert van Savoie tot landvoogd benoemd.

Philips II was een heel andere figuur dan zijn vader, voor wie Willem van Oranje een groot vertrouwensman was en bleef. De meningen over Philips II waren niet onverdeeld gunstig. Karel V was in Gent geboren en dus een 'Nederlander' van geboorte, maar zijn zoon Philips II was in 1527 geboren in Valladolid, de toenmalige hoofdstad van Castilië, uit Karels huwelijk met Eleonora van Portugal. Moeder Eleonora stierf in het kraambed en hierdoor moest de verzorging en opvoeding van Philips aan hoge Spaanse edellieden worden toevertrouwd. Bij zijn aantreden in 1555 was Philips uitgegroeid tot een echte Spaanse vorst, die zichzelf niet lager achtte dan de keizer van het Heilige Roomse Rijk. Bij de verkiezing van zijn oom Ferdinand tot keizer liet Philips niets blijken van teleurstelling, maar de aansprektitel 'Majesteit', die voorbehouden

was geweest aan de keizer, eiste hij ook voor zichzelf op, ondanks protesten van Ferdinand en diens zoon Maximiliaan.³⁸

Willem van Oranje en zijn vrouw hadden ondervonden dat het leven broos is. Hun nog geen twee jaar oude, eerste dochtertje Maria kwam te overlijden en werd begraven in dezelfde kerk te Breda waar zij ook gedoopt was. De prins van Oranje onderhield directe contacten met koning Philips II en zijn aanzien nam duidelijk toe. Philips II nam de prins van Oranje op in de Raad van State en kende hem een traktement toe van 1200 ponden van 40 groten per jaar.³⁹ Hij werd blijkbaar direct aan het werk gezet voor overleg met de leden van de Staten van Brabant te 's-Hertogenbosch.⁴⁰ De prins was kennelijk een liefhebber van jagen, want meermalen werden windhonden, valken en andere dieren met bevriende relaties geruild. Hendrik van Wiltperg, die Willem als gouverneur naar Breda had begeleid en in de toekomst ook zou worden aangesteld als gouverneur van Philips Willem, werd op 6 december 1556 benoemd tot hofmeester van de prins van Oranje.⁴¹

In 1557 stond Willem van Oranje aan het hoofd van een delegatie die het aftreden van Karel V officieel aan de Rijksdag moest medelen. Philips II gaf de prins in januari de instructie mee om op weg naar de Rijksdag te Regensburg te onderhandelen met Willem van Gulik-Kleef over een defensief verdrag.⁴² Er deden zich blijkbaar problemen voor, want op 20 februari berichtte de landvoogd aan Willem dat rooms-koning Ferdinand I een nieuwe bijeenkomst van de keurvorsten moest aanvragen.⁴³ De prins schreef op 23 februari aan zijn vader dat hij zijn reis had afgebroken in verband met het afzeggen van de Rijksdag te Regensburg.⁴⁴ Op 28 maart kon hij zijn vader berichten dat het overleg van de keurvorsten te Frankfurt was bepaald op 13 juni.⁴⁵ Maar op die Rijksdag vond de overbrenging van de keizerlijke insigneën nog niet plaats. Op 10 december vernam de prins dan eindelijk dat de Rijksdag te Frankfurt

op 20 februari 1558 zou worden gehouden.⁴⁶ De overdracht van het keizerlijk gezag werd vervolgens op 25 februari door de keurvorsten aanvaard.⁴⁷

Tijdens Willems afwezigheid werd Anna ernstig ziek. Op 15 maart schreef de arts van de keizer, Andreas Vesalius, die Anna terzijde stond, hem met spoed terug te keren naar Breda in verband met de gezondheidstoestand van zijn echtgenote.⁴⁸ De prins keerde daarop spoorlags over Dillenburg terug. Juist op tijd kwam hij in Breda aan om zijn Anna in haar laatste levensuren bij te kunnen staan. In de vroege ochtend van 24 maart 1558 overleed Anna. Zij werd in een door de prins nieuw gebouwde crypte in de Princekapel van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Breda bijgezet, waar ook hun overleden dochtertje Maria was bijgezet. Tot 1937 zou de precieze plek waar zij begraven waren onbekend blijven.

Koning Philips had nauwelijks van de ziekte van Anna van Buren vernomen of hij betuigde zijn medeleven aan Willem van Oranje. Maar deze brief van 25 maart 1558⁴⁹ werd niet meer verzonden, want inmiddels vernam de koning het bericht van het overlijden van Anna en schreef Philips zijn 'Cousin' terstond een uitgebreide condoleancebrief. De prins was geestelijk en lichamelijk ingestort. Hij schreef op 26 maart een ontroerende brief aan de koning:

Sire,

De pijn en ondraaglijke angst waaraan ik sinds vijf dagen leed, toen ik bij mijn komst in deze stad mijn zeer lieve en trouwe bondgenote zo ernstig ziek aantrof, waaraan eergisteren tussen zes en zeven uur in de ochtend een einde kwam, is de oorzaak dat ik tot nu toe niet in staat geweest ben jegens Uwe Majesteit verslag te doen van mijn werk te Frankfurt en ten aanzien van de opdracht die het U behaagd heeft mij te geven. En hoewel ik me op dit ogenblik

zo triest en verlaten voel als een man van de wereld zou kunnen zijn, heb ik toch niet kunnen nalaten Uwe Majesteit dit in diepe ootmoed te berichten, hopend en niet twijfelend dat Uwe Majesteit, deze oorzaak overwogen hebbend, een goed deel van mijn triestheid en smarten zult willen verontschuldigen.⁵⁰

Daarop antwoordde de koning op 28 maart dat er geen reden was voor verontschuldiging en dat hij de prins 'meer dan het beste' wenste.⁵¹

Oranje ontving ook een condoleance van de bisschop van Atrecht, Granvelle, die hij op 28 maart beantwoordde. In zijn brief vermeldde de prins dat hij na het overlijden van Anna van Buren was ingestort door de 'verbijstering en onzegbare smart' die dit had veroorzaakt.⁵²

Het overlijden van Anna van Buren doet de vraag rijzen aan wie de zorg voor de kinderen – Philips Willem, vier jaar oud, en Maria, twee jaar oud – werd toevertrouwd. Of Anna's moeder en grootmoeder of Willems zusters de prins daarbij geholpen hebben, weten we niet. In mei 1558 was de prins blijkbaar weer voldoende hersteld. Op 7 mei verzocht Philips hem om zonder tegensputteren naartig naar Brussel te komen voor overleg over de vernieuwing van het dagelijks bestuur van Antwerpen.⁵³ De prins voldeed hieraan, waaruit je mag opmaken dat hij inmiddels voldoende maatregelen had kunnen nemen om de huiselijke zaken en de verzorging van zijn kinderen te regelen.

Op 16 juni 1558 kreeg Willem van Oranje een aanstelling tot commandant en generaal van de oude benden van ordonantie (elite-eenheden met cavalieristen en boogschutters) en de 650 paarden van graaf de Roeulx. De Vrede van Cateau-Cambrésis maakte in 1558/1559 een einde aan de oorlog tussen Frankrijk en Spanje. Zowel de prins van Oranje als de hertog

van Alva en graaf Lamoraal van Egmont hebben daarbij een grote rol gespeeld. Ook de dreiging van de Turken was aanzienlijk afgenomen. Philips besloot toen naar Spanje te gaan, omdat hij bang was dat hij anders zijn grip op dat land zou verliezen. Hij had intussen wel de nodige plannen ontworpen om de eigengereide houding van de adel in de Nederlanden drastisch in te perken. In zijn visie was geen plaats meer voor het rechtssysteem, waarin ‘vorst en volk’ rond de tafel gingen zitten om met erkenning van de wederzijdse rechten en plichten nieuwe verlangens tegen elkaar af te wegen. De koning dacht als sterkste partij zijn plannen te kunnen doordrukken, maar daarin vergiste hij zich grondig. Toen hij op het punt stond de Nederlanden te verlaten om zijn belangen in Spanje veilig te stellen, kwamen in 1559 de eerste bullen binnen voor de indeling van de Nederlanden in drie aartsbisdommen en 17 bisdommen. Zijn streven om het land te pacificeren betekende in zijn zienswijze dat hij buiten de rooms-katholieke kerk geen enkele andere godsdienstige groepering kon toelaten, desnoods met toepassing van straffen met een gewelddadig karakter. Ook ‘juridisch’ kon Philips II uitvoering geven aan het plakkaat van de keizer van 29 april 1550. Naar aanleiding van de ernstige bezwaren van de toenmalige landvoogdes, koningin Maria van Hongarije, en de adel had Karel V destijds toegezegd dat uitvoering daarvan niet zou plaatsvinden. Het plakkaat was echter niet ingetrokken en gemaakte afspraken hadden voor Philips II geen betekenis. Dat was ook het geval met de door Philips II bij de ‘Blijde Inkomste’ bezworen rechten jegens de bewoners van het land.

Op 17 november 1558 was Philips’ tweede echtgenote Mary Tudor overleden, en voor zover is na te gaan was Philips II niet bij haar begrafenis aanwezig. Mary werd opgevolgd door haar halfzuster, Elizabeth. Philips dacht even dat hij nu met Elizabeth zou kunnen trouwen, maar omdat zij zich ‘kettters’

gedroeg, ging dat niet door. Een protestants Engeland zou voor Philips II een doorn in het vlees blijven.

In de Nederlanden riep de koning de Orde van het Gulden Vlies samen, en tijdens die bijeenkomst deelde hij zijn voorne-
men mee om naar Spanje te vertrekken. Hij verwachtte alleen instemming en niets anders, maar de adellijke heren wilden dat de Spaanse soldaten dan tevens zouden vertrekken. Die troepen had Philips echter nodig om zijn plannen te kunnen verwezenlijken. Er was zo veel tegenstand dat de koning het op advies van bisschop Granvelle niet tot een openlijk conflict liet komen. Een aantal invloedrijke leden van de adel werd op belangrijke posten benoemd, ook met de gedachte dat de koning hen op die manier aan zich zou weten te binden. Zo zien wij de graaf van Egmont tot stadhouder van Vlaanderen benoemd, en Willem van Oranje tot stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht en later ook van Bourgondië. De graaf van Horne, Filips van Montmorency, die Philips op dat ogenblik als de grootste raddraaier beschouwde, zou zitting krijgen in de Spaanse Raad van State ter behartiging van de Nederlandse belangen. Daar kon hij minder kwaad doen, was de gedachte. Daarna werden de Staten-Generaal bijeengeroepen, waar Philips zijn verdere plannen opperde. Een hevig verzet brak los, want er was niets geregeld met betrekking tot de nog aanwezige Spaanse troepen die grote ellende veroorzaakten in de plaatsen waar zij waren gelegerd. Niets was voor hen veilig, bezittingen noch mensen. Ten slotte kwam de toezegging dat een groot deel van hen zou vertrekken.

Nadat Willem van Oranje in 1568, het begin van de opstand tegen de Spaanse koning, de wapenen had opgenomen tegen Philips II, werd zijn zoon Philips Willem, die toen student was aan de Universiteit van Leuven, gevangengenomen en naar Spanje ontvoerd. Philips Willem diende als gijzelaar in Spaanse handen en zou zijn vader nooit meer terugzien. Gedurende zijn lange verblijf in Spanje kreeg hij een katholieke opvoeding. Aan de universiteit van Alcalá de Henares voltooide hij zijn studies. Hij verbleef er tot 1578 in relatief grote vrijheid. Na de ontdekking van de (verboden) correspondentie met zijn vader, werd hij overgebracht naar het kasteel van Arévalo. Pas lang na de dood van zijn vader mocht hij in 1596 terug naar de Nederlanden. Hij woonde achtereenvolgens in Brussel, Breda en Diest, maar hield zich op verzoek van de noordelijke Staten-Generaal niet bezig met politiek. In 1599 werd hij ridder in de Orde van het Gulden Vlies. Ondanks het feit dat de erfprins streed met zijn halfbroer(s) om de erfenis, vermaakte hij in zijn testament al zijn bezittingen aan zijn halfbroer prins Maurits.

De auteur geeft een nauwgezet beeld van Philips Willem en werpt licht op de geschiedenis van deze onterecht onbekende Oranje.

“Schipperus vertelt niet alleen het vergeten leven van Philips Willem. Hij laat ook met veel oog voor detail uitkomen hoezeer de plannen van de Spaanse koning voor de ‘rebelse’ Nederlanden mislukten.” – *Geschiedenis Magazine*

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 978-94-0191-070-5 NUR 681

9 789401 910705